

Kossuth Lajos székelyföldi kormánybiztosa, Berzenczey László*

Kossuth a minisztertanácstól augusztusban felhatalmazást kapott önkéntes mozgó csapatok szervezésére, s konkrétan egy székely lovas csapat megalkotására is. Urbán Aladár kutatásai szerint Kossuth már júniusban szeretett volna hozzáfogni a haderő szervezéséhez, de akkor Batthyány erre nem adott engedélyt. Most élve a lehetőséggel, a már sokszor emlegetett Berzenczey László augusztus 17-én egy székely könnyűlovassereg toborzására kormánybiztossá nevezte ki. Kossuth személyes ügyének tekintette a székely haderő szervezését. Berzenczey kinevezési okmányában ezeket olvashatjuk: „A miniszteri tanács által, egy önkéntes szabad könnyű lovas seregnek Erdélyből s főleg a harcias derék székelység köréből toborzás útján kiállítására felhatalmaztatva, Önt mint már a székely telepítések ügyében különben is Kormányi Biztosul kinevezem, megvárva Öntől teljes bizalommal, hogy erdélyi véreinek s különösen a vitéz székelységnek hazafias szellemét fáradhatatlan eréllyel felhasználva (a sereget) gyorsan kiállítsa, felszerelje, felfegyverezze, s oly karba helyezze, miszerint a miniszteri helybenhagyás mellett kinevezendő vezér” alatt kész legyen a szolgálatra.¹

Berzenczey László 1848 tavaszán mint fiatal radikális politikus került a maroszáki magyar nemzeti mozgalom élére. Ettől kezdve pályája villámgyorsan emelkedik, s 1848 őszén az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés összehívásával és megszervezésével a csúcsra érkezik, hogy az Agyagfalváról induló katonai akció kudarcával épp oly hirtelen zuhanjon a mélybe. Nevét jószerint elfeledte a magyar történelem, s az erdélyi magyar történelmi emlékezés is csak az agyagfalvai események kapcsán ejt szót róla.

Berzenczey László 1848 tavaszán, mint fiatal radikális politikus került a maroszáki magyar nemzeti mozgalom élére. Ettől kezdve pályája villámgyorsan emelkedik, s 1848 őszén az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés összehívásával és megszervezésével a csúcsra érkezik, hogy az Agyagfalváról induló katonai akció kudarcával épp oly hirtelen zuhanjon a mélybe. Nevét jószerint elfeledte a magyar történelem, s az erdélyi magyar történelmi emlékezés is csak az agyagfalvi események kapcsán ejt szót róla.

Az újabb történeti forrásfeltárások azonban 1848 kérdéseinek újragondolását teszik szükségessé. Különösen időszerűnek látjuk az egykori vezető személyiségek portréjának újrarajzolását. Köztük a Berzenczey Lászlóét is.²

Egyrészt, mert tevékenysége jóval gazdagabb volt, mint ami az eddigi irodalomból ismert, másrészt, mert a történeti valóság a pálya árnyaltabb ábrázolását kívánja. Az az egyoldalú, s durván elmarasztaló ítélet, amely az 1848-as forradalomban előbb radikális, majd békepárti Pálffy Jánostól származik, aki egyszerűen kalandornak nevezi, tarthatatlan.³

Berzenczey László 1820. június 26-án született Kolozsvárt. Mivel családja Marosszéken volt birtokos, tanulmányai elvégzése után ott kapcsolódott be a közéletbe. Az 1847-es országgyűlésen Marosszék követeként, a liberális nemzeti eszmék szószólójaként vált ismertté, mertté, mert bátran érvelt az úrbéri kérdés rendezésének szükségessége mellett a konzervatívok ellenében. Ez a fellépése alapozta meg hírért Erdély szerte, valamint a Marosvásárhelyt tanuló jogászfjúság körében is; a marosvásárhelyi ifjabb nemzedék őt fogadta el vezérének. Ez a tény rendkívüli módon megnövelte az önbizalmát, s az 1848. március 22–25-én zajló helyi mozgalomban már vezérszerepet vállalt: szónoklataiban radikális nézeteket hangoztatott, amelyek a magyar forradalom programját visszhangozták, és megvalósításukat azonnali követelésként állította az erdélyi magyarság elé. Nézeteit az ifjúság a tiszteletére rendezett tüntetésekkel, fáklyásmenettel viszonzta.⁴

A márciusi napok ünnepi hangulata azonban, amikor Marosvásárhelyt együtt tüntetett a magyar és a román jogász ifjúság,⁵ hamar továtűnt. Simion Bărnuțiu unióellenes állásfoglalásának hírére a román ifjúság, köztük Avram Iancu és Papiu Ilarian néhány napon belül elhagyta Marosvásárhelyt. Nemsokára külön táborban szervezkedett Erdélyben magyar, román és szász. Ennek okait kutatva, az utóbbi években a történetírás megfeledezik arról, amit Böződi György *1848 márciusa Marosvásárhelyt* című, 1958-ban közölt tanulmányában már valóságghűen megírt. Szerinte Bécs politikája munkált már a kezdeti román-magyar-szász ellentétek kialakulásában is. Ugyanis az osztrák minisztérium intézkedése nyomán Puchner tábornok már március 31-én arra figyelmeztette Teleki főkormányzót: tegyen óvintézkedéseket a románokkal szemben, s a román nép „bujtogatóit” tartóztassa le. Ez ekkor nem következett ugyan be, de a tényleg elrendelt „óvintézkedésekről”⁶ még csak nem is sejtette a közvélemény, hogy Bécs kívánságára és érdekében történtek, sőt úgy kerültek a köztudatba, hogy a magyarok elnyomó szándéka nyilvánul meg bennük, s ez „sokat ártott a két nép viszonyának”⁷ – írta Böződi.

A közvélemény már csak azért sem láthatott tisztán, mert a magyar forradalom első időszakában, amikor a nagy változtatásokat bevezető reformokat Bécs mind jóváhagyta, úgy tűnt, hogy Ausztria és Magyarország államjogi helyzetének újraszabályozása, Magyarországnak a Monarchián belüli önállóságának növelése nem vezet nézeteltérés a Habsburg-hatalom és a magyarság között. Ez azonban csak látszat, a felszín volt Bécs engedékenysége Ma-

gyarország iránt a birodalom nehéz helyzetének a következménye volt, de már az áprilisban hatalomra kerülő új osztrák kormányintézkedéseket készült tenni a Magyarországnak tett „engedmények” fokozatos visszavonására. Ebben Erdélynek különösen fontos szerepet szánt Ausztria. Ezt világosan megírta Erdély vezető magyar politikusának, id. Bethlen Jánosnak gróf Fécsey Ádám magyar származású, de a Habsburg-hatalom egységét minde- nek fölé helyező Habsburg-hű táborszernagy: „A rend helyreállítása azzal fog kezdődni, hogy Erdélyt kezünkbe kerítjük, hogy a fellázadt Magyaror- szágot két tűz közé szorítsuk s így a lázadásnak [a forradalmi átalakulások- nak] gyorsan végett vessünk.” Ennek érdekében – ha „az unió, de facto – nemcsak papíron” – „megvalósul, akkor mi kényszerítve leszünk az oláhok segítségét igénybe venni”.⁸

A fent idézett levélrészlet többet mond egy katonai fővezér magánvéle- ményénél: ez a bécsi katonai körök üzenete volt Erdély magyar politikusai- nak. S mert az erdélyi magyarság nem mondott le az unióról, Bécs nem kés- lekedett szövetségébe vonni az erdélyi románokat és a szászokat a magyar törekvések ellen.

Ez az egyre jobban körvonalazódó Bécs politika az erdélyi magyar népet is célba vette: az idegen katonatisztek a nemesség és a nép közé szerettek volna éket verni, s ezáltal az uniót és reformokat gátolni. Nem véletlen, hogy a magyar politikusok, különösen az erdélyiek egymás után fordultak felhívá- sokkal a néphez. Berzenczey május 15-én maga is röplapot jelentetett meg *Székely Barátaim!* címmel.⁹ Érdekes ezzel kissé részletesebben foglalkoz- nunk, mert Berzenczey álláspontját és nézeteit hűen tükrözi.

Az Európából indult mozgalmak segítségével – olvasható a felhívásban – „a magyar nemzet visszavívta szabadságát”, de a szerbek és horvátok meg- irigyelték ezt, s máris a magyarság ellen fordultak. Erdélyben a szászok az unió ellen vannak, s fellázították a románokat is.¹⁰ Ilyen körülmények közt fontos, hogy a székelyek ne adjanak hitelt a bujtogatásoknak, mert az ellen- ség azt terjeszti, hogy „akinek többje van Székelyföldön azt el kell venni”. Berzenczey hangsúlyozza: „A közterheket egyaránt kell hordanunk, de sen- kinek a tulajdonát nem akarjuk mi bántani.” A szabadság kivívására kell törekedni, hogy ami eddig nem volt igazságos, „azt tegyük igazságossá”. Kéri, becsüljék a vagyont, a tulajdont. Ne bántsák a tisztségviselőket se; azokat, akik méltatlanok tisztségekre, közgyűléseken fogják leváltani. Végül bejelenti: többen arra készülnek, hogy faluról falura járva a székelyekkel együtt tanácskozhassanak.

Berzenczey felhívása jól tükrözi azt, hogy az általános polgári szabadság- eszmék mellett terjedőben voltak a szegényebb rétegek körében a tulajdon ellen olyan kommunisztikus eszmék is, amelyek a 48-as februári francia forradalomból, sőt a kommunista mozgalomból ihletődtek. Berzenczey hár-

mas jelszóval zárja a kiáltványt: „Egység! Vitézség! Unió!”¹¹ Utóbbi, az unió megvalósítását a legfőbb célnak tekintette.

Berzenczey László nem maradt a helyi politikai élet színpadán; az 1848. május 29-én megnyílt erdélyi országgyűlésen Marosszék követeként vett részt Antal Imre mellett. Itt többször felszólalt az unió- és a jobbágytörvény azonnali elfogadása érdekében. A jobbágy-felszabadító törvény előzetes vitájában a földesuraknak juttatandó kárpótlási vita során arra szólította fel a képviselőtársait, hogy „ne halogassuk [...] a nép felszabadítását”¹² Amikor pedig a felszabadító törvény életbe léptetésének időpontja került napirendre, a legradikálisabb és legjobb megoldás mellett érvelt: „Berzenczey rögtön kívánja kihirdetni, hogy ne mondja a nép, hogy a császár adta.”¹³ Ennek hangsúlyozása azért volt különösen fontos, mert az „oszd meg és uralkodj” elvét követve, a bécsi kamarilla évtizedek óta terjesztette a nép között azt a „király-romantikát”, hogy ti. a jó császár a jobbágyok barátja, s rég felszabadította volna őket, de a magyar nemesség ezt mindig megakadályozta. Rendkívül hatásos volt ez az alattomban terjesztett diverzió, amely a jobbágymozgalmak kirobbanásához nem kis mértékben járult hozzá.

A Kolozsvárt üléselő utolsó rendi országgyűlés elfogadta az uniótörvényt, a jobbágy-felszabadító úrbéri törvényt, s ezzel a polgári átalakulás útjából elhárította a legfőbb akadályt. Az uniótörvény az egyén polgári szabadságjogait mondta ki, s érvénytelenítette a korábbi rendi-feudális törvényeket. Ugyanakkor megválasztotta az unióbizottságot, hogy a Magyarországgal való tényleges egyesülés kérdéseire törvénytervezetet dolgozzon ki. Az unióbizottság a magyarországi országgyűlés keretében fejtette ki a tevékenységét.

Az erdélyi követek a magyar országgyűlésben részben választások, részben ideiglenes megbízatás alapján foglalták el helyüket. Marosszékből sikerült megszervezni a választást. Mégpedig úgy, hogy az 1848. június 27-i székgyűlésen megjelent rendek szavaztak a Teleki Téka udvarán. Ezt megelőzően négy jelöltet állított a szék nemesi közönsége: Antal Imrét, Berzenczey Lászlót, Dósa Eleket és Horváth Istvánt, de felmerült Kemény Pál neve is. A marosszéki választást a székelység hajdani humorára is utaló korteskedés kísérte.¹⁴ a választáskor Antal Imre 761, Berzenczey László 757, Dósa Elek 8 és Horváth István 4 szavazatot kapott.¹⁵

Már a június 27-i közgyűlésen feleskettették Antal Imrét és Berzenczey Lászlót, s még a régi, tehát nem modern parlamentáris rendszer szerint, követi utasításokkal látták el őket. A gyűlés jegyzőkönyve erről így ír: „Igyekezzenek a Székely Nemzet jóllétét (!) előmozdítani, s annak terhein könnyítést eszközölni, a nemzet ősi törvényeit és szabadságait másokkal is megismertetni, s azoknak fenntartására erőteljesen munkálkodni” Arra intették továbbá a két követet, hogy érveljenek a királyi táblának Marosvásárhelyt

hagyása érdekében, sőt azon igyekezzenek, hogy más központi hivatalokat is lehetőleg oda helyezzenek. Feladatukként jelölték meg a küzdelmet a vasútvonalak mielőbbi megépítéséért, amelytől a kereskedelem fejlődését remélték.¹⁶

Nem kétséges, hogy az unió kimondása s a rendi kiváltságokat megszüntető törvények elfogadása ellenére, Marosszék rendjei még a régi székely szabadságjogok visszaállítását várták a magyar országgyűléstől,¹⁷ mintha nem is lett volna március 15-e, s mintha a jobbágyszabadítást ki sem mondták volna. Berzenczeynek és társainak nem volt könnyű dolga, mert az előbb említett utasítás ellenkezett a pesti népképviselői országgyűlés törekvésével, amely feladatának nem a múltbeli sérelmek orvoslását tartotta, hanem az állampolgári egyenlőség modern elvének megfelelő törvényalkotást. Előre kell bocsátanunk, hogy Berzenczey magatartásán végig megfigyelhető a kettősség: hol székelység régi szabadságjogait védelmezi, hol a társadalmi egyenlőség elvét hangsúlyozza. Helyzetét tovább nehezítette az, hogy a magyar országgyűlés tagjainak nagy többsége nem ismerte e sajátos székely kérdések lényegét és történelmi hátterét.

Az erdélyi országgyűlés választójogi törvénye alapján a magyar országgyűlésbe küldött 73 erdélyi követ közt 19 székely volt. A legaktívabbak, legalábbis akkor, mind Kossuth-pártiak voltak. Elsőként kell megemlítenünk Marosszék egyik követét, Berzenczey Lászlót, aki Kossuth feltétlen híve volt. A magyar országgyűlésben ő szónokolt a legtöbbit a székelyek nevében, s mert ahhoz jól értett, gyakran tapssal kifejezett elismerést kapott képviselőtársaitól. A székely köznép, kismemesség szerette, sőt a jobbágnép is saját érdekei védelmezőjének tartotta, mert a 1846–47-es erdélyi országgyűlésen a székely jobbágy részére is kedvező úrbéri törvényt követelt. A liberális és konzervatív nemesség soraiban viszont számos ellenfele volt, mert túlzóan radikálisnak, sőt szélsőségesnek tartották.

A magyar országgyűlés július 5-én nyílt meg, az erdélyi követek 10-én érkeztek a fővárosba.

A székelyek nevében első, bemutatkozó beszédükben is jelentős felszólalás a képviselőház július 11-i ülésén hangzott el. Berzenczey László szónoklatát tulajdonképpen Kossuth Lajos nevezetes véderőszerkezéssel kapcsolatos beszédének támogatására építette fel. Mint erdélyi székely örömet fejezi ki azon nap iránt, s mint első székely felszólaló „székely nemzete nevében” üdvözölte a szabadságot. Ha ő most feltárná a székelység sebeit – mondotta -, a parlament „bizonyosan a székely sérelmeket” tűzné napirendre, annyi ott a panasz. De most nem ennek az ideje, a követek később szeretnék a székelyek jogait kivívni. Most a haza megmentéséről kell tanácskozni.

Amellett, hogy a beszéd tartalma is figyelmet érdemelt, mert a legidősebb kérdést részesítette előnyben, Berzenczey újabb bizonyítékot szolgálta-

tott arra, hogy Kossuth politikájának a támogatója. Ezt Kossuth is tudomásul vette, s ezen túl a székely kérdésben elsősorban rá, Berzenczeyre alapozott. Bizalma teljes volt, s később igyekezett minden támadás ellen megvédeni, új fontos feladatokkal bízva meg.

Az első kérdés, amellyel a pesti országgyűlésnek, mint székely sajátossággal szembe kellett néznie, a székelyföldi jobbágyszabadítás ügye volt. Alighogy megkezdődött a parlamenti munka, megérkezett Erdélyből Perényi Zsigmond országgyűlési biztos levele a belügyminiszterhez, amelyben jelezte, hogy a székelyek közt a készülő erdélyi jobbágyszabadító törvény nem lesz alkalmazható, mert a székelység Háromszéken és Csíkszékben nagyon elszaporodott, a föld viszont kevés, tehát nincs, amiből a jobbági igényeket kielégíthessék.

Kossuth felkarolta Perényinek azt a javaslatát, hogy a székelyföldi jobbágyszabadítás megoldását, általában a túlnépesedés kérdését összekapcsolják az áttelepítéssel, és ebbe az akcióba vonják be a moldvai csángóságot is. Mint pénzügyminiszter, már július 26-án törvényjavaslatot nyújtott be „a kincstári javakon eszközölni magyar telepítésekről”.¹⁸ A törvényjavaslat vitájában Kossuth előterjesztését támogatva felszólalt Berzenczey László is, hangsúlyozva, hogy az áttelepítést a „honvédelem eszközének tartja”.¹⁹ Nem véletlen tehát, hogy Kossuth Berzenczey Lászlót nevezte ki telepítési kormánybiztosnak. Ezzel megkezdődött kettőjük konkrét együttműködése. A telepítés azonban elmaradt, egyrészt a telepítésre kiszemelt Délvidék háborús helyzete miatt, másrészt, mert a székelyek nem voltak hajlandók áttelepedni.

A telepítési terv meghiúsulása egyben a székely jobbágyszabadítás elodázását is jelentette, ami tovább növelte a Székelyföldön a társadalmi feszültséget, kitűnő talajt szolgáltatva az unióellenes és magyar nemességellenes propagandának.

Már a telepítési törvény vitája során, augusztus elsején napirendre került a székely határőr katonaság ügye is. Ez Fábián Dániel kézdivásárhelyi követnek azzal a bejelentésével kezdődött, hogy tudomása szerint a bécsi kormány a székely katonaságnak különféle kedvezményeket ígért helyzetének javítására. A képviselő szerint el kellene kerülni, hogy „a székelység az ellenség befolyása alá kerüljön”.²⁰ Mikó Mihály csíkszéki követ ezért a székely határőri sérelmek azonnali orvoslásáért emelt szót. Mivel a határőrrendszer megszüntetése, illetve a székely határőrezredek átalakítása honvédalakulatokká – mert lényegében véve erről volt szó – egyelőre nem látszott keresztülvihetőnek,²¹ Kossuth külön székely haderő felállítására tett javaslatot. Erre felhatalmazást kapott a minisztertanácstól. Egyelőre önkéntesekből álló könnyű lovascsapat megalakítását tervezték. A terv megvalósítása érdekében Kossuth 1848. augusztus 17-én hívét, Berzenczey Lászlót kinevezte

székelyföldi kormánybiztosnak. A kinevezési okmányban ezeket olvashatjuk: „A miniszteri tanács által egy önkéntes szabad könnyű lovas seregnek Erdélyből s főleg a harcias derék székelység köréből toborzás útján kiállítására felhatalmaztatva, Önt mint már a székely telepítések ügyében különben is kinevezett Miniszteri Biztosomat, ezennel az elől nevezett ügyben is kormányi Biztosul kinevezem, megvárván Öntől teljes bizalommal, hogy erdélyi véreink s különösen a vitéz székelységnek hazafias szellemét fáradhatatlan eréllyel felhasználva [...] gyorsan kiállítsa, felszerelje, felfegyverezze, s oly karban helyezze, miszerint a miniszteri helybenhagyás mellett kinevezendő vezér” kész legyen szolgálatra.²²

A fent idézett okmány nem hagy kétséget afelől, hogy Berzenczey László Kossuth Lajos teljes bizalmát élvezte, és azt is bizonyítja, hogy Kossuth milyen nagy reményeket fűzött a székely katonai alakulat felállításához. A továbbiakban a levél pontosítja azt, hogy a könnyű lovas seregnek 1500-3000 főből kell állnia.

Kossuth körültekintően járt el: Berzenczeytől „időnkénti jelentéseket” vár megbízatásának eredményeiről, s még ugyanaznap, augusztus 17-én átiratot küldött Mészáros Lázár hadügyminiszterhez, amelyben a segítségét kéri: pontosan jelölje meg, hogy mire van szükség egy ilyen alakulat felállításához; „én a Kegyed utasítását akarom követni mindenben; csak a végrehajtást kérem reám bízni”.²³ Ugyanakkor arra utasította Vay Miklós erdélyi fő kormánybiztos: támogassa Berzenczeyt abban, hogy szükség esetén bármely székely székben közgyűlést hívhasson össze a szervezés ügyének előmozdítására.²⁴ Kossuth Berzenczey mellé Gál Sándor csíki századost nevezte ki katonai tanácsosnak, aki egyébként a tavasz folyamán Klapkával már bejárta a Székelyföldet, hogy a helyzetet felmérje.

Berzenczey a megbízatás vétele után Marosvásárhelyre sietett, ahol felállította a szervező központot. Nem érdektelen adat, hogy irodája előtt a marosvásárhelyi polgárőrség állandó szolgálatot tartott.

Augusztus 28-án Berzenczey beszámolt Kossuth Lajosnak az ügy pillanatnyi állásáról. „A hír, miként Miniszter úr tervezete szerint egy szabad lovas sereg alakíttatik, már átvillant egész Székelyföldön, és mindenfelől kedvező tudósítások érkeznek, hogy a lelkes fiatalság kellő buzgalommal kíván ezen seregbe be soroztatni, ily körülmények közt tehát az egyelőre ezerötszázból összeállítandó sereg mentől előbbi alakítása csaknem bizonyos.”²⁵ Beszámolójában Berzenczey megismételte egy már korábban felvázolt tervét a székely haderő bővítéséről. Eszerint a tüzérség s utána utász alakulattal kellene a lovasságot kiegészíteni,²⁶ ami által „egy kombinált, több tekintetben használható és minden akadályokon átgázolható erőnk” lesz.²⁷ Aztán felmerült egy gyalogos egység megszervezésének a lehetősége is.

A szeptember elsején küldött újabb beszámolóból megtudjuk, hogy a székelyföldi szervezéssel egy időben Kolozsvárt és Désen is megindult a huszárcsapatok alakítása. Ugyanebben az időben folyt Kolozsvárt a XI., Marosvásárhelyt a XII. honvéd gyalogzászlóalj szervezése is. Berzenczey szerette volna, hogy a kolozsvári és dési huszárszázadok is a székely Kossuth-lovasság kiegészítő részét képezzék; erre volt is remény, mert gróf Mikes Kelemen, a kolozsvári egység szervezője ilyen értelemben nyilatkozott.²⁸ Hogy az ügy késedelmet ne szenvedjen, sürgeti a felszerelés mielőbbi elküldését Pestről Marosvásárhelyre. A beszámoló hátlapján olvasható: „Károlyfehérvárról 12 ágyú adassék és munícióval lássék el.”²⁹ (Amelyet azonban Berzenczey nem kapott meg.)

Szeptember első napjaiban megkezdődött a toborzás. Egy Marosvásárhelyről szeptember 11-én (azon a napon, amikor Jellasics megtámadta Magyarországot) keltezett beszámoló szerint már a 300-at elérte a jelentkezők száma a városban és környékén, ahol lelkesedéssel csapnak fel a fiatalok Kossuth-huszárnak.³⁰ Toborzási központot állítottak fel még Székelyudvarhelyt, Székelykeresztúron, Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyt, Csíkszentmártonban és Gyergyószentmiklóson. Jakab Elek írja, hogy minden toborzási helyre 5-6 deli huszárt küldtek ki, „kik jól tudtak a nép szívéhez szólni”.³¹ Ruházatuk megnyerő: vörös csákó vitézkötéssel és fekete lófarkbokrétával, világosszürke posztó magyarka (mente) vörös zsinórkötéssel, pantalló szintén vörös zsinórral, csizma. A zászló pedig „oly varázshatású volt, hogy özönlött alája az ifjúság”.³²

A toborzás kétségkívül sikeresen haladt, amikor a „szeptemberi fordulat”, azaz Jellasics támadása, a bécsi háborús párt magyarellenes intézkedései és a magyar kormányválság olyan zavart idézett elő, amely gyakorlatilag félbeszakította a székely haderő szervezését.

Kossuth hatalmi helyzetének pillanatnyi meggyengülését Berzenczey erdélyi ellenfelei is megpróbálták kihasználni. Ilyenek ugyanis bőven voltak: mindenekelőtt gróf Toldalagi Ferenc Marosszék főkirálybírója, aki Vay főkormánybiztost úgy tájékoztatta, hogy Berzenczey túllépte hatáskörét, a politikai s közigazgatási életbe is beavatkozott, s működése zavarok forrása lett.³³ Vay sem késett minderről beszámolni Batthyány miniszterelnöknek, aki ugyan maga is nagy erőfeszítéseket tett a honvédelem erősítésére,³⁴ de munkájában Vay kormánybiztosra támaszkodott, s mindenhol igyekezett a Kossuth-féle radikálisabb megoldásokat háttérbe szorítani. Ennek volt a következménye, hogy Berzenczeyt szervezőirodájával együtt Debrecenbe rendelte. „Jelen soraim által kötelességébe teszem Önnek, hogy eddig besorozva levő minden egyénével Debrecenbe útnak induljon, hol a besorozottak számához képest ellátás iránt előleges rendtartás lesz téve, és ahol magamihez tartás végett a további parancsot veendi.”³⁵

Nem kétséges, hogy a miniszterelnök ezzel Vay főkormánybiztos helyzetét akarta megerősíteni, teljhatalmát a Székelyföldön visszaállítani. De bizonyos az is, hogy állampolitikai megfontolás is vezérelte tettét, az ugyanis, hogy elkerülje a Puchnerrel való teljes szakítást, mely Berenczey intézkedései nyomán hamarosan bekövetkezett volna. Emellett elterjedt a hír, hogy Berenczey a Székelyföld teljhatalmú kormánybiztosa szeretne lenni.³⁶ De bármi is volt az indítók, nem mondható bölcs intézkedésnek az, amely a szervezés teljében lévő katonai erőt kivezényli Erdélyből akkor, amikor az osztrák párti katonaság felmondta az engedelmességet a magyar kormány-nak, s a román népfelkelés és szervezés erőteljesen folyt.

Tény tehát, hogy Vay kormánybiztos és a melléje tömörülő liberális politikusok, valamint az árnyékukban megbúvó konzervatív erők mindenképpen meg akartak szabadulni Berenczeytől és az általa képviselt radikalizmustól. Batthyány miniszterelnök és a belügyminisztérium, amelynek erdélyi ügyeit báró Kemény Dénes államtitkár intézte, Vay és a Gubernium álláspontját támogatta. Azonban Berenczeyt nem sikerült eltávolítani.

Egyelőre még nem tisztázott okok miatt, de nem valószínű, hogy Kossuth közbelépésére a miniszterelnök visszavonta rendeletét, amely előírta Berenczeynek, hogy székhelyét Debrecenbe tegye át. De Vay kormánybiztos hatalmát megerősítették; öt székely kormánybiztost (Mikó Mihályt, Berde Mózes, ifj. Bethlen Jánost, Zeyk Józsefet és Heller Jánost) küldött az országgyűlés a Székelyföldre, hogy Vayt és a Guberniumot a székely kérdés békés megoldásában támogassák. A miniszterelnök szeptember 26-án gyorspostán a következőket közölte Berenczeyvel: „Folyó hó 20-án kelt jelentésére válaszolom Önnek, B. Vay Miklós k(ormány)biztos úr minden erdélyi dolgokban közvetlen intézkedésre fölhatalmaztatva és utasítva lévén, az Ő rendelkezései mindenekben pontosan teljesítendők.”³⁷

Berenczey szeptember 28-án két beszámolóban válaszolt az őt ért sérelmekre: egyiket a hadügyminiszterhez, a másikat a miniszterelnökhöz intézte. Ezekből újra és világosan kiderül, hogy a minisztérium és az erdélyi szervei, elsősorban Vay főkormánybiztos nemcsak akadályozta, hanem egyenesen sabotálta a székely haderő szervezését, Berenczey munkáját. Azt meg személyét ért sérelemnek tekintette, hogy gróf Mikes Kelemen, a kolozsvári lovasság szervező felelősét az alakulóban levő egész, tehát a kolozsvári, dési és székelyföldi könnyű lovasezred parancsnokává nevezte ki. Berenczey erre a feladatra Mikest nem találta alkalmasnak, s határozottan kijelentette, hogy a székely egység „semmi esetre gróf Mikes Kelemen vezérlete alá [...] nem veti magát.”³⁸ Ez volt Berenczey teljesen nyílt szembefordulása a magyar minisztériummal.

Ugyanabban a beszámolóban Berenczey ismertette a hadseregszervezés eredményeit. Eszerint 1200 katonát toborzott, de a lóbeszerzés és az egység-

gek felszerelése még hátra van. A tisztek kinevezése körül is problémák merültek fel, elsősorban pedig az foglalkoztatta, hogy a korábban Kossuth és a hadügyminiszter által kinevezett Gál Sándor századost, Berzenczey fő katonai tanácsosát és seregszervezőjét Lázár hadügyminiszter felszólította: vállaljon állást a minisztériumban;³⁹ vagyis Gál Sándort el akarta távolítani Berzenczey mellől, aki sem ezzel, sem az újabb kormánybiztosi kinevezésekkel nem értett egyet. Ellenkezőleg: nyíltan megírta, hogy ő akar a Székelyföld teljhatalmú kormánybiztosa lenni „mind polgári, mind katonai tekintetben.”

A miniszterelnökhöz küldött beszámolójában Berzenczey azzal indokolta kérését, hogy a székelység katonai erejét csak így lehet egyesíteni, és pedig a határőri övezetbe tartozó Háromszéket és Csíkot, valamint az 1764-ben nem katonásított Udvarhely- és Marosszéket azért kell egyesíteni: „Hogy (...) célszerűen lehessen a székely haderőt kiállítani.” A miniszterelnöknek is megírja: „Mindenek fölött szükség, hogy hatalmam minden székely székre egyaránt kiterjedjen.”⁴⁰

Valóban ilyen veszélyhelyzet állt fenn? Ennyire szükséges volt a székelység mozgósítása?

Véleményét Berzenczey az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz október 6-án intézett beszámolójában fejtette ki.

Eszerint a General Commando nem segítette az önálló székely lovasság felszerelését, sőt magához rendelte a háromszéki és csíki székely határőrezredek parancsnokait, s hogy „minő kifolyása lehet ezen hadi tanácskozásnak, lehet képzelni, mivel az erdélyi sorkatonaság is az oláhok és szászokkal kezdet fogva reactionális szellemben kezdett működni.”⁴¹ Berzenczey konkrét eredményekre is hivatkozott: Urban a naszódi román ezred újonnan kinevezett főparancsnoka megkezdte a román nép felesketését a magyarok ellen, az unió ellen, s „e végre a vármegyéből és Marosszékből magyarokat is kényszerítettek.”⁴² Továbbá rámutatott arra, hogy a marosvásárhelyi várba ellenséges katonai alakulat szállt be. Ezek miatt erélyes intézkedést kér az Országos Honvédelmi Bizottmánytól, hogy „a fenn említett irányból az oláhság, szászság és sorkatonaság eltérítessék, különben lehet tartani attól, hogy még a székely katonaságot is valami ármánykodások által az igazságos magyar ügy ellen felbújtogatják.”⁴³ Ezek kétségkívül mind reális tények voltak, és az erdélyi magyarság teljes lefegyverzésére irányultak. A helyzet súlyosságát a székely székek vezetői s közéleti személyiségek jól látták, és tettekre sűrgették Berzenczeyt.⁴⁴

Ilyen körülmények között a székelység többé nem bízott Vay fő kormánybiztos működésének sikerében, viszont Berzenczey befolyása s népszerűsége gyorsan növekedett. Ehhez bizonyosan Kossuth politikai tekintélyé-

nek a helyreállása is hozzájárult; Kossuth sietett Vayt értesíteni, hogy továbbra is támogatja Berzenczeyt.⁴⁵

A székelység hangulatának radikalizálódását észlelve, s a román népfelkelés szervezését látva, Berzenczey szeptember végén merész lépésre határozta el magát: önhatalmúlag összehívta Agyagfalvára a székelyek nemzeti gyűlését. Kiáltványa szerint a székely nagygyűlés programját három pont képezi: 1. Egy három személyből álló ideiglenes székely kormány választása, amely a magyar kormány fennhatósága alatt működik; 2. Egy székely nemzeti (katonai) tábor létesítése és 3. a „székely nemzet régi szabadságainak helyreállítása.” Rendkívül merész program volt ez, amelyet sem Vay főkormánybiztos, sem a Gubernium nem fogadott el; Erdély liberális politikusai már a gyűlés összehívását is szerették volna megakadályozni. A székelyföldi és az erdélyi magyarság többsége azonban Berzenczey mellé sorakozott fel, s ezért a Gubernium elhatározta, hogy tárgyalni fog Berzenczeyvel. Mikó Imre, a Gubernium ideiglenes elnöke Marosvásárhelyre utazott, és sikerült Berzenczeyt rávenni a nagygyűlés programjának a megváltoztatására.

A székely gyűlés új programját a Kolozsvári Híradó október 8-i számában tették közzé. Ez a következő pontokból állt: 1. Hűség- és hódolatnyilvánítás a király iránt; 2. testvéri kéznyújtás a hazában élő minden nemzetiségnek. Kijelentése annak, hogy ők senkit megtámadni nem fognak, de a magyar nemzetet és alkotmányát bármely megtámadó ellen védelmezik és 3. a szükséges védelmi intézkedések.

Mikó Imre, aki a székelység körében ugyancsak nagy népszerűségnek örvendett, elvállalta a székely nagygyűlés elnöki tisztét. Berzenczey és Mikó megegyezése elősegítette az előkészületek felgyorsítását, s a székelység és az erdélyi magyarság reménykedve várta az eseményt. A mozgósítás sikeres volt: október 16-án mintegy 60 000 székely és nagyszámú vármegyei magyar küldött gyűlt össze az agyagfalvi réten, a Nagy-Küküllő partján.⁴⁶ Puchner tiltó parancsa ellenére megjelent a három székely határőrezred, bár hiányos létszámmal, mert két gyalogzászlóalj s két szakasz huszár, amely Magyarország védelmében vett részt, nem lehetett jelen Agyagfalván.

A nagygyűlés Mikót közfelkiáltással elnökké választotta. Köréje tömörüültek a pesti országgyűlésről megérkezett székely követek: Berde Mózes, Mikó Mihály, ifj. gróf Bethlen János és mások. Berzenczey és Gál Sándor csoportja a gyűlés vezető testületében kevesebb szavazattal rendelkezett, de ők a nagy számban összegyűlt és fellelkesített székelységre támaszkodhattak.

Az első nap reményei közt kiemelkedő fontosságú volt a Berde Mózes által felolvasott, testvérnépekhez intézett felhívás, amely kifejtette a székelység békés szándékát, az erdélyi népek szolidaritásának szükségességéért.⁴⁷

A székely társadalom belső kérdéseinek rendezését volt hivatva előmozdítani az a határozat, amely kimondotta: jogban és kötelességben a Székelyföldnek minden polgára egyenlő.⁴⁸ Ez az elvi határozat a magyar forradalom vívmányaival teljesen összhangban állt, s a Székelyföld polgárosodásának ügyét is jobban szolgálta, mint az erdélyi programnak az a kitétele, amely a régi székely szabadságjogok visszaállításáról beszélt. (Bár homályban maradt, hogy társadalmi vagy önkormányzati jogokra gondolt-e a kiáltvány szerzője.)

Ennek az elvi döntésnek az értelmében a nagygyűlés elhatározta az 1764-ben erőszakosan létrehozott székely határőri rendszer megszüntét, s a székely katonáskodást az országos normákhoz szabta. Ebből következően kimondták a székelyek elszakadását a Nagyszebenben székelő birodalmi főparancsnokságtól. Ezzel teljesült a forradalom kezdetétől annyiszor napirenden levő székely kérdés legfontosabbika, amelyet a nemzeti gyűlés nagy lelkesedéssel fogadott. Az már Székelyföld államjogi helyzetére vonatkozó határozat volt, amely az egyedüli illetékes kormány szerveként a magyar minisztériumot fogadta el, s a Guberniumot feloszlatandónak nyilvánította. Mivel a hadi helyzet miatt az összeköttetés Pest irányában nem volt fenntartható, a kormányhatalmat ideiglenesen Vay kormánybiztosra és a Pestről hazatért széki kormánybiztosokra ruházta.⁴⁹

A második napon, október 17-én kizárólag az önvédelem és a katonai tábor kérdéseiről folyt a vita. Mikóék az önvédelemben a három székely határőrezred jelenlevő egységeire kívántak támaszkodni. De Erdély minden részéből érkező segélykérésekre való tekintettel a Berzenczeyék álláspontja győzött, amely szerint a jelen levő összes harcképes férfiak azonnal katonai táborra alakulnak. E tábornak szerintük gyorsan ki kell indulnia az erdélyi magyarság védelmére. Mivel a közsékelység ezt a tervet fogadta el, mintegy 25–30 000 fős haderőt szerveztek az agyagfalvi réten. Élére Sombori Sándort, a székely határőr huszárezred főparancsnokát nevezték ki, polgári biztossá pedig Berzenczey Lászlót választották meg. A székely haderő alig néhány napi előkészület után négy dandárra osztva kiindult az agyagfalvi táborból.

Berzenczey október 20-án számolt be Kossuth Lajosnak az agyagfalvi eseményekről. Ő magát ekkor, „székely nemzeti fő Biztosnak” nevezte. Beszámolója szerint mintegy 25 000 székely indult el, részint tűzfegyverrel, nagyrészt mégis dsidákkal, kaszákkal vagy vasvillákkal felszerelve. A kiképzett határőr katonaság száma 2500 főt tett ki. A stratégiai cél a vármeigyékbe való behatolás volt, a felkelt románság korlátozása, valamint Marosvásárhely és Kolozsvár közt az összeköttetés biztosítása. Ugyancsak Berzenczey jelentette, hogy Székelyföldön készenléti állapotot hirdettek. Úgy gondolta, hogy ezek következtében a románok, szászok és a General

Commando elfogadja a magyar kormánytól való függést. Tetteit a következőkkel indokolta: ha nem cselekedett volna így „Erdélyben a reactio befészkelvén magát”, a magyar ügy veszélybe került volna. Annál inkább, mivel Urban ezredes „egy második Jellaschich (!) gyanánt akart föllépni”, s már számtalan román, sőt erőszakosan magyarokat is felesküdtetett a császár hűségére. A haderő fenntartása érdekében pénzt s 24 ágyút kért, valamint a Magyarországon levő székely alakulatok hazaküldését is.⁵⁰

Berzenczey következő fennmaradt jelentésében, október 25-én megismételte korábbi kéréseit, és újakat is megfogalmazott. A jelentést futár vitte Kossuthhoz, aki azonban akkor a hadseregnél tartózkodott. Emiatt a futár a Honvédelmi Bizottmánytól vihetett választ Marosvásárhelyre. Ebben arról értesíti Berzenczeyt, hogy a kért pénzt már átküldték Vay kormánybiztoshoz, útnak indult a 12 ágyú is, de fegyvert nem küldhetnek, mert nincs ahonnan. A válasz Kossuth szokásos szavaival zárta a fogalmazványt író (bizonyosan Pálffy János):⁵¹ „Ön hazafiságától és erélyességétől megvárja az Országos Honvédelmi Bizottmány, hogy valamint eddig, úgy ezután is elkövetne mindent, hogy a lázadók megfékezésével Erdélyben a nyugalmat és törvényes rendet helyreállítsa.”⁵²

Kossuth a táborból való visszaérkezés után Berzenczey beszámolóiból tájékozódott a székelyföldi helyzetről, amelyről akkor nem tudhatta, hogy kedvezőtlen fordulat következett be. Kezdeti sikerek után ugyanis a székelyek vereséget szenvedtek a jobban felszerelt, ágyúval rendelkező, jobban vezetett császáriaktól. A székely tábor felbomlott, a császári csapatok és román népfelkelők megszállták Marosszéket és Udvarhelyszéket, Csíkot pedig Dorsner ezredes semlegesítette. Neki, valamint Beczman ezredesnek nem kis szerepe volt a székely katonaság szétszéledésében. Egyedül Háromszék védte meg magát az odamenekült székely tábor maradványaival, köztük a Berzenczey-féle Kossuth-lovasok támogatásával.⁵³ Csak itt bontakozott ki az önszerveződésből és székely tehetségéből az az erő és lendület, amelyre Kossuthék már 1848 márciusában számítottak.⁵⁴

Visszatérve Agyagfalvához: a 25 000–30 000 fős katonai erő akkor hullt szét, amikor a legnagyobb szükség lett volna rá. November 17-én Urban csapatai elfoglalták Kolozsvárt, s hamarosan kiszorult a magyar haderő – Háromszék kivételével – egész Erdélyből. A magyar nemzetőrsegeket lefegyverezték, több ezer polgári személy esett áldozatul a császáriaktól támogatott román népfelkelésnek.⁵⁵

Mi okozta a székely tábor széthullását?

A székelység 1848 végén sem talált igazi önmagára, nem volt képes sem az elvárásoknak, sem az önmaga állította mércének maradéktalanul megfelelni; ehhez kétségkívül hozzájárult a székely kérdések megoldatlansága. Sem a székely hatórség megszüntetését – ez volt a székelyek legtöbbet han-

goztatott kívánsága –, sem a székelyföldi jobbágyszabadítást nem sikerült törvényesen rendezni. Zavart keltő volt a politikai helyzet is: 1848 márciusától decemberig gyakorlatilag három központi szerv egymásnak igen gyakran ellentmondó intézkedéseire kellett figyelnie a székelységnek: a Kolozsvárt működő Guberniumra, a magyar kormányra, valamint a Nagyszebenben tevékenykedő osztrák katonai főparancsnokságra. Ez pedig megzavarta a székelység gondolkodását, és elbizonytalanodáshoz vezetett.

Kossuth maga is először csak a parlamentáris rendezések útját tartotta járhatónak; a pesti országgyűlés székely követekkel együttműködve kísérelte meg rendezni az említett problémákat. De látva ennek eredménytelenségét, még idejében, 1848 augusztusában a kormánybiztosi intézményhez folyamodott. Berzenczey kinevezésével nemcsak az osztrák katonai parancsnokságtól független székely haderőt kívánta létrehozni, de a székelység egységét is biztosítani szerette volna. Tervét azonban akadályozta a magyar központi vezetésben fellépő széthúzás, a közte és Batthyány miniszterelnök közt kialakult ellentét, amely begyűrűzött Erdélybe és a Székelyföldre is. Berzenczey tevékenységét inkább gátolta, mint segítette Vay kormánybiztos a Gubernium, miközben Puchner tábornok ravasz taktikával készítette elő a magyar forradalom elleni nyílt támadást. Berzenczey és hívei Kossuth nevében ugyan mozgósítani tudták a székelyeket az agyagfalvi nagygyűlésen a honvédelem érdekében, de a vállalt feladatra nem tudták kellően felkészíteni. A szervezőtevékenység is sok kívánnivalót hagyott: minden fegyverért a Honvédelmi Bizottmányhoz, Kossuthoz folyamodtak, holott később Háromszéken Gábor Áronék megmutatták a helyi önvédő cselekvés eredményességét.

Kossuth Berzenczeyt konkrét feladattal bízta meg: az erdélyi s különösen a székelyföldi könnyű lovas sereg megszervezésével. Erre Berzenczey kétségkívül alkalmas személyiség volt, annál inkább, mivel őt a mellérendelt tehetséges hivatásos katonatiszt, Gál Sándor segítette. Berzenczey azonban fokozatosan túllépte hatáskörét, amikor a Székelyföld teljhatalmú kormánybiztosa akart lenni. Úgy látjuk, hogy e törekvésében Kossuth politikája inkább bátorította, mintsem fékezte. A Berzenczey és az erdélyi magyar politikusok közti hosszas vita és huzavona sok időt és energiát felemésztett, minek az önvédelem ügye látta kárát.

De ha Kossuth elképzelését Berzenczey nem is tudta beváltani, ez nem jelenti azt, hogy utóbbi székelyföldi tevékenysége teljesen hiábavaló, vagy egyenesen káros volt, mint ellenfelei állították. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy az általa összehívott agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés jelölte ki véglegesen a székelység helyét a magyar polgári nemzetben. Az agyagfalvi gyűlés eredményeként értékelhetjük, hogy fokozta a székelység cselekvőkészségét. Az agyagfalvi határozatok nélkül Háromszék nem lett volna ké-

pes nevezetes önvédelmi harcának megvívására, sem a székely haderő arra, hogy csatlakozzék Bem erdélyi hadjáratához, amelyben meghatározó erőt jelentett.

Berzenczey László – cselekedeteinek ellentmondásossága ellenére – jelentős politikai személyiség volt, akinek érdemeiről nem feledkezhet meg az utókor.⁵⁶

JEGYZETEK

*E tanulmány nagyrészt a Maros megyei magyarság történetéből című tanulmánykötetben jelent meg 1997-ben.

1. A kinevezési okmány. MOL Pénzügyminisztérium 1438/1848/E
2. Bözödi György szándékozott monográfiát írni róla, de számos kedvezőtlen körülmény miatt erre nem kerülhetett sor.
3. Pálffy János: magyarországi és erdélyi úrak. II. Szerk.: Szabó T. Attila. Kv., 1939. 81–82.
4. Bözödi György: 1848 márciusa Marosvásárhelyen. Korunk 1958. március, 3. 313–328.
5. Uo.
6. Véleményünk szerint ez nem kis mértékben hozzájárult a román nemzetörségek alakulásának akadályozásához, ti. Puchner figyelmeztetése.
7. Bözödi György: i. m. 327.
8. Báró Récsey Ádám tábornagy levele idősb Bethlen Jánoshoz. 1848 története levelekben. Szerk.: Deák Imre. Bp., é.n. 77.
9. MOL, R. 32. 4. cs. számozatlan.
10. Mint ismeretes, aznap nyitották meg a II. Román Nemzeti Gyűlést Balázsfalván.
11. MOL, R. 32. 4. cs.
12. Ellenőr, 1848. június 8. 20. sz.
13. Uo.
14. Csizmadia Andor: A magyar választási rendszer 1848–1849-ben. Bp., 1963. 84.
15. MOL, F. 142. Maroszéki járás gyűlés. 1848. július 27.
16. Uo.
17. „Indítványozzák és munkálják, hogy a székelyekről a fő (fejadó) adó eltöröltessék, s a só ára a lehetőségig leszállíttassék.” Közlöny 1848. július 23.
18. Közlöny 1848. július 23.
19. Uo. augusztus 2.
20. Kossuth Lajos Összes Munkái. XII. Bp., 1957. 656.
21. A határőrezredek továbbra is a Bécsnek közvetlenül alárendelt Nagyszébenben székelő General Commando parancsnoksága alatt állottak, bár azokat az Unió szentesítése után István nádor a magyar kormány fennhatósága alá rendelte.
22. A kinevezési okmány MOL Pénzügyminisztérium E. 1438/1848

23. Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848–1849-ről. Bp., 1987. Válogatta és sajtó alá rendezte Katona Tamás. 126.
24. MOL, Vay Miklós kormánybiztos irata. 707/1848.
25. MOL, Pénzügyminisztérium. Nem iktatott iratok. Kossuth Lajos Összes Munkái XII. 841.
26. Uo.
27. Pénzügyminiszter Kossuth Lajos úrnak. MOL, H. 20. Pénzügyminiszter E. 1463/1848.
28. Az erdélyi szabad lovas sereget alakító kormánybiztostól a Hadügyminiszternek. MOL, Országos Honvédelmi Bizottmány. 7997/1848.
29. MOL, H. 20. Pénzügyminiszter E. 1463/1848.
30. Kossuth Lajos hírlapja, 1848. szeptember 20.
31. Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–49-re. Bp., 1980. 314.
32. Kossuth Lajosné adományozta.
33. Egyed Ákos: Kossuth és a székelyek. Századok, 1994. 5. 855.
34. Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Bp., 1986. 548 és köv.
35. MOL, Vay Miklós iratai. 3. cs. 1131/1848.
36. Egyed Ákos: Kossuth és a székelyek. Századok, 1994. 5. 855–857.
37. MOL, Minisztérium Levéltár. Miniszterelnökség. 9789/1848.
38. MOL, Vay Miklós iratai. 3. cs. 1291/1848.
39. Uo.
40. Uo.
41. Az erdélyi lovas sereget alakító kormánybiztostól az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. MOL, H. 2. OHB 799/1848.
42. Uo.
43. Uo.
44. Csík és Háromszék ilyen értelemben küldött feliratot a magyar minisztériumhoz. (Csíkszék lvt. A tiszti Hivatal iratai LCCXXX-264.)
45. Vay Miklós iratai 4. cs. 1574/1848
46. Udvszék lvt. Kormánybiztosi iratok, 1848.
47. Nemes anya Udvarhelyszékben kebelezett Agyagfalvi téren az úgy nevezett Fonsika-patak mellett őseink tanácskozó és törvényhozó helyén 1848. október 16-án kezdődött s hídvégi Mikó Imre kincstárnok megválasztott székely atyánkfia elnöksége alatt folytatott általános Székely Nemzeti Gyűlés Jegyzőkönyve. Újrakiadás. Haáz Rezső Múzeumi Füzetek. Szerk. Zepeczaner Jenő. Székelyudvarhely, 1994. 2.
48. Kőváry László: Okmánytár az 1848–49-i erdélyi eseményekhez. Kv., 1861. 111.
49. Keller János kormánybiztos az OHB-hoz. MOL, OHB. 2167/1848.
50. MOL, OHB 1946/1848.
51. A fogalmazvány írójának írásmódja alapján ismertük fel.
52. MOL, OHB 1969/1848.
53. Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harca 1848-49-ben. Kv., 1896. 3.
54. Egyed Ákos: Háromszék, 59.

55. Kőváry László: Erdély története 1848–1849-ben. Kv, 1861. 101–103.
56. 1849-ben nem volt lényeges szerepe; Világos után bujdosott, majd Kossuth mellé csatlakozott. A kiegyezés után képviselő. 1872-ben ázsiai útra indult. Budapesten halt meg 1884-ben.